

УДК 711.168:[911.373:930.85(477.41)]
ORCID ID: 0009-0009-1947-6109
DOI <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2024-36-9>

Олексій Радзей

*магістр архітектури та містобудування
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
radzeioleksa@gmail.com*

*Науковий керівник – Л. Прибєга, кандидат архітектури, професор, Національна академія
образотворчого мистецтва і архітектури*

ЗАСАДИ РЕГЕНЕРАЦІЇ ІСТОРИЧНИХ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ КИЇВЩИНИ

Анотація. У статті розглянуто поняття регенерації історичних сільських поселень з акцентом на населених пунктах Київщини як історичного етнокультурного регіону України. Проаналізовано їхні особливості розвитку, традиційну народну архітектуру та історико-культурну значущість у контексті нинішнього регіонального та загальнонаціонального розвитку. Упродовж минулого століття планувальна структура населених пунктів суттєво змінилася, а в результаті масштабних руйнувань через російсько-українську війну деякі поселення потребують істотної відбудови. З огляду на такі вкрай негативні чинники для історично складеної забудови сільських поселень, проаналізуємо засади їхнього відновлення в контексті сучасного регіонального розвитку. **Мета статті** – визначення основних засад регенерації історичних сільських поселень Київщини. **Методика дослідження** полягає в опрацюванні літературних джерел, порівнянні старовинних мап ХІХ століття із сучасною топографією. У статті використано нотатки з волонтерської акції з регенерації історичного центру села Бишів на Київщині, а також записи з участі у зведенні екологічного та енергоефективного приватного будинку на Київщині. **Висновки.** Наразі основна проблема регенерації історичних сільських поселень – це відсутність методики визначення історичного ареалу сільського поселення. Відсутня система заходів з регенерації історичного ареалу як територіально визначеної сукупності пам'яток історичних сіл. Відновлення поселень Київщини має ґрунтуватися на засадах історичної відповідності та практичної доцільності вживаних заходів.

Ключові слова: історичні сільські поселення, планувальна організація, пам'ятки культури місцевого значення та загальнонаціонального значення, культурна спадщина, аутентична топоніміка, природне середовище.

REGENERATION PRINCIPLES OF HISTORICAL RURAL SETTLEMENTS OF KYIV REGION

Oleksii Radzei

*Student of the Master's level of higher education at the faculty of Architecture and Urban Planning
National Academy of Fine Arts and Architecture
radzeioleksa@gmail.com*

*Academic supervisor – L. Prybieha, PhD in Architecture, Professor of the
National Academy of Fine Arts and Architecture*

Abstract. This article presents the concept of regeneration of historical rural settlements with an emphasis on the settlements of Kyiv Region, as a historical ethno-cultural region of Ukraine. Their development features, traditional folk architecture and historical and cultural significance in the context of current regional and national development are analyzed. During the last century, the planning structure of settlements has changed significantly, and as a result of large-scale destruction due to the Russian-Ukrainian war, some settlements need significant reconstruction. In the context of these extremely negative factors for the

historically complex development of rural settlements, we will analyze the principles of their restoration in the context of modern regional development. The purpose of the article is to define the basic principles of regeneration of historical rural settlements in the Kyiv region. The research methodology is based on the study of literary sources, comparison of old maps of the nineteenth century with modern topography. The article uses notes from a volunteer action to regenerate the historic center of the village of Byshiv in Kyiv region and from participation in the construction of an ecological and energy-efficient private house in Kyiv region. **Conclusions.** Nowadays the main problem of regeneration of historic villages is the lack of a methodology for determining the historic area of a village. There is no system of measures to regenerate the historic area as a geographically defined set of monuments of historic villages. The restoration of settlements in the Kyiv region should be based on the principles of historical relevance and practical feasibility of the measures taken.

Key words: historical rural settlements, planning organization, cultural monuments of local and general national importance, cultural heritage, authentic toponymy, natural environment.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день не визначено історичних ареалів сільських поселень – територіально окресленої сукупності пам'яток культури даних поселень. Це призводить до хаотичної забудови сіл, втрати або пошкодження місцевих пам'яток культури. Відсутній державний облік історичних сільських поселень із розробленим комплексом заходів з регенерації сіл як середовища існування важливих пам'яток культури та побутування аутентичних народних ремесел й образотворчих мистецтв. Найгостріше проблема збереженості історичних сільських поселень постає в умовах повномасштабної війни Росії проти України, розпочатої у 2022 році. За таких обставин пошук засад регенерації історичних поселень постає особливо актуальним завданням. Так, наприклад, на фотовиставці «Апокаліпсис. Початок» [1], відкритій Міжнародним благодійним фондом «Душа України», під № 7 представлена робота: «Очевидні військові злочини» (автор Вадим Сарахан) (іл. 1). На світлині продемонстровані руйнівні наслідки влучання ворожої ракети по центру села Бишів Макарівського району на Київщині. Історична цінність цього поселення заслуговує на окрему увагу, про що йтиметься згодом. Наразі цією світлиною ми підкреслюємо важливість пошуку засад регенерації історичних сіл, оскільки Бишів, за рядом ознак міг би претендувати на подальше включення його до відповідного реєстру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В авторефераті дисертації М. Ясінського «Відтворення кварталів житлової забудови центральних частин малих історичних міст» [2] автором розглянуто засади відтворення житлової квартальної забудови, яка характеризується регулярністю планування. Об'єктом нашого дослідження є безпосередньо села. Необхідно також врахувати регіональні особливості розвитку поселень. Для сіл Київщини було властиве «променеве» планування, а не

регулярне, з огляду на складний рельєф та пересічену місцевість.

Іл. 1. «№ 7. Очевидні військові злочини» [1]

У монографії Г. О. Осиченка «Реконструкція історичних міст. Композиційний аспект» [3] увагу зацентровано на історичних місцях Центральної та Східної України. Отже, об'єктом досліджень є значно більші населені пункти, аніж розглядаємо ми, до того ж вони мають дещо інші регіональні особливості формування та розвитку з огляду на місцеві природні та етнокультурні особливості [4; 5].

Виклад основного матеріалу. Згідно з Постановою № 90 «Про затвердження Списку історичних населених місць України» [6], історичні населені місця – це населені пункти, які зберегли повністю або частково свій історичний ареал з об'єктами культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, типову для певних культур або періодів розвитку. Сільське поселення – це населений пункт, який сформувався, переважно, на основі сільськогосподарського виробництва або місцевих промислів і має населення до 5 тис. мешканців. Регенерація – сукупність заходів з відтворення пам'ятки, зокрема завдяки поверненню до життя функціональної адаптації [6].

У нашому дослідженні пропонуємо розглянути регенерацію історичних сільських поселень Київщини у двох аспектах – морфологічному та утилітарному. Перший ґрунтується на розгляді принципів регенерації архітектурно-містобудівної композиції історичного сільського поселення та його просторового каркасу. Другий полягає у функціональній адаптації пам'яток культури з обґрунтуванням доцільності регенерації історичних сіл для місцевих територіальних громад. Регенерація в обох аспектах може ґрунтуватися на таких теоретичних етапах дослідження та концептуальній проєктній пропозиції: 1. Виявлення об'єкта археології або пам'ятки історії, пов'язаної з даним селом. Збережена або відтворена пам'ятка відіграє важливу роль як аутентична, так і суто композиційна складова планування села. 2. Оцінка відповідності сучасної містобудівної ситуації історичній, зокрема завдяки порівнянню архівних мап із сучасними, аналізу архівних графічних матеріалів на кшталт дорожніх начерків та ілюстрацій з офіційних описів. Ці пункти певною мірою вже застосовуються на практиці автором статті та благодійною організацією «Міжнародний Літературний фонд імені Павла Полуботка». Йдеться про комплекс ініційованих заходів з регенерації історичного центру села Бишів на Київщині, про яке йшлося раніше. Забудова села відбувалася за радянської доби та на початку 2000-х років, однак характер її планування, розвинений по осі Північ-Південь досі залишився майже незмінним. У цьому можемо наочно переконатися, порівнявши сучасну топографічну мапу з архівною ХІХ століття (іл. 2) [7]. Центр містобудівної композиції села – Церкву Покрови Пресвятої Богородиці – було знищено більшовиками у 1930-х роках минулого століття. Замість старого храму місце архітектурної доміанти посідає нова церква Покрови Божої Матері, зведена вже за незалежної України. Така заміна містобудівного центру є вкрай невдалою. Йдеться не лише про історичну відповідність, але й про суто утилітарний аспект. За свідченнями місцевих жителів, парафія нової церкви невелика, натомість ділянка старої церкви, хоч і зосталась пустою, однак є вузлом поживавленого руху пішоходів. У цьому і полягає проблема Бишева як потенційного історичного села. Без відповідних теоретичних обґрунтувань та правил, охорони усього поселення, подібні вузли хаотично захаращуватимуться нехарактерними спорудами та закладами

громадського обслуговування. Цікавим є те, що на цій ділянці залишилися козацькі поховання, датовані ХVІ–ХVІІ століттям, а на північно-східній межі збереглися рештки підмурків дзвіниці, підірваної більшовиками разом із церквою. Сам храм мав триверху тридільну конструкцію, типову для народної архітектури Середньої Наддніпрянищини, згідно з працею Ю. Івашко «Дерев'яне церковне зодчество Київщини» [8]. Таким цей храм постає, зокрема, і на дорожньому начерку Тараса Шевченка, роботами якого не раз послуговувалися під час реконструкції важливих архітектурних об'єктів. Начерк має назву «Сухе дерево. Краєвид із церквою» (іл. 3), знайдений в архіві Національного музею Тараса Шевченка. Волонтерськими зусиллями у 2022-му році було розчищено ділянку та експоновано каміння з підмурків дзвіниці і встановлено інформаційні плакати. У перспективі планується запроєктувати меморіальний парк (комплекс) з каплицею на місці старовинного храму.

Іл. 2. Село Бишів на архівній мапі ХІХ ст. [7]

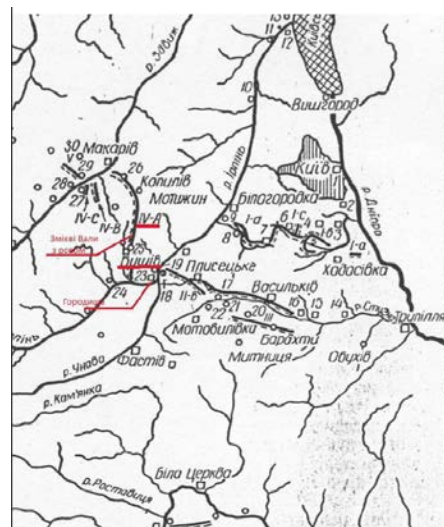
Неподалік від церкви розташовувалась садиба польських магнатів Харлінських, колишніх власників цих земель. Маєток знаходився на вершині слов'янського городища, оскільки Бишів за часів Русі був своєрідним вузлом системи оборонних укріплень, про що дізнаємося з монографії А. Бугая «Змійові Вали» [9] (іл. 4). Регенерація історичного центру села із городищем, у контексті аутентичного характеру забудови, є підставою для подальшого визнання поселення як історичного. 3. Дослідження місцевих зодчих традицій та побуту в контексті кліматичних особливостей, характеру рельєфу місцевості та сировинної бази будівельних матеріалів. 4. Регенерація рядової житлової

забудови. Очевидно, пряме відтворення традиційних сільських жител є абсолютно недоцільним з огляду на утилітарні, санітарні та інші вимоги сьогодення, однак характерні риси художньої виразності, на наше переконання, є цілком слушним рішенням задля відтворення характерних рис поселення. Так, для історичних теренів Київщини, згідно з дослідженням В. Самойловича [10, с. 32], такими елементами є: відтінений та розширений цоколь, акцентована вхідна група та житлова частина, художньо акцентований абрис вікон. Важливим у процесі відновлення історичних сільських поселень є обрання будівельних матеріалів та конструкцій. Застосування традиційних народних технологій на сьогоднішній день сприймається як архаїка, нежиттєздатний в сучасному світі підхід до будівництва. У цій статті ділимося із науковою спільнотою прикладом позитивного досвіду застосування традиційних будівельних матеріалів як екологічного та енергоефективного будівництва. Так, упродовж 2011–2014 років киянин Олександр Бутенко збудував екологічний енергоефективний дім у передмісті столиці [11] (іл. 5). Будинок круглий у плані та має низький рівень енергоспоживання. Зведений він за каркасною системою із застосуванням дерев'яних стійок та балок як несучих елементів, у ролі наповнення каркаса – блоки із пресованої житньої соломи. Такий наповнювач ефективно протидіє шкідливому впливу атмосферних опадів та гниттю. Зазначимо, що подібні конструктивні рішення є типовими для народної архітектури Середньої Наддніпрянщини [10]. Зовні та зсередини стіна обтягується металевою сіткою. Фінішним шаром зовні та зсередини стіни наноситься тиньк із глини, подрібненої соломи, піску та води. Внутрішній шар удвічі товщий за зовнішній для запобігання потраплянню вологи до приміщення. Кругла форма забезпечує комфортний мікроклімат приміщень, оскільки за відсутності кутів суттєво скорочуються тепловтрати через стіни. Будинок опалюється піччю з керамічної цегли та облицьований глиною. Труби, прокладені від печі, забезпечують підігрів підлоги кухні та санвузла. Додатковим утепленням підлоги довкола печі слугують порожні скляні пляшки в тілі перекриття. Отже, будинок є не тільки екологічним в експлуатації, але й вирішує певною мірою проблему забруднення довкілля, завдяки вторинному використанню скла. Будівля має пальовий фундамент та основу під плиту зі щебеню. Таке вирішення сприяє усуненню капілярної

вологи, щоб фундамент не відсирів та заощаджує обсяги бетонування. Основним несучим елементом споруди є центральна колона з дуба, складена з трьох відсіків, між якими заземлюються балки перекриттів. Аналізуючи досвід будівництва та експлуатації будинку, власник будинку і група ентузіастів раціоналізували будівництво за цією технологією, зробивши станки з виготовлення готових каркасних модулів зі спресованим наповнювачем. Це сприяло значній оптимізації будівництва і наразі у Карпатах вже зведено кілька таких каркасних садиб. Описана технологія дає змогу зводити різноманітні в плані будівлі.

Іл. 3. Шевченко Т. Г. Начерк «Сухе дерево. Краєвид із церквою». [Фото автора з оригіналу]

Іл. 4. Схематична карта Змийових валів Київщини [9, с. 48]

Лл. 5. Каркасні будинки [11]

Сьогодні основна проблема регенерації історичних сільських поселень полягає у відсутності методики визначення історичного ареалу сільського поселення. Відсутня система заходів з регенерації історичного ареалу історичних сіл. Відновлення поселень Київщини має ґрунтуватися на засадах історичної відповідності та практичній доцільності вживаних заходів. Місцевий досвід проєктування та естетичні особливості треба відтворювати у контексті сучасних потреб, норм і технологій. Збережені пам'ятки культури сприятимуть кращій обізнаності місцевого населення з історією та традиціями свого краю. Регенерація рядової житлової забудови та церков формує цілісну просторову тканину поселення.

Список використаних джерел

1. Апокаліпсис. Початок. [Електронний ресурс]. URL: <https://apocalypse.photo/uk/> (дата звернення: 17.08.2023).
2. Ясінський М. Р. Відтворення кварталів житлової забудови центральних частин малих історичних міст: автореф. дис. ... канд. архітектури : 18.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2018. 26 с.
3. Осиченко Г. О. Реконструкція історичних міст: композиційний аспект : монографія / Г. О. Осиченко. Харків : Національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова. — Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. — 252 с.
4. П'єр де ла Фліз. Медикотопографічний опис державної власності Київського округу. Київ : Імператорська московська медико-хірургічна Академія, 1854. 1180 с. іл.
5. Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст. / Г. В. Болотова [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1989. 392 с.
6. Про затвердження Списку історичних населених місць України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878. Верховна Рада України. Документ 878-2001-п, поточна редакція — Прийняття від 26.07.2001.
7. Europe in the XIX. Century [Електронний ресурс]. URL: <http://surl.li/kafef> (дата звернення 27.08.2023).
8. Івашко Ю. Дерев'яне церковне зодчество Київщини. Київ : Гопак, 2003. 119 с.
9. Бугай А.С. Зміюві вали: збірник матеріалів науково-дослідницької спадщини. Київ: Персонал, 2011. 276 с. : іл.
10. Самойлович В. П. Українське народне житло (кінець XIX — початок XX ст.). Київ : Наукова думка, 1972. 50 с.
11. Хоромы из соломы [Електронний ресурс]. URL: <http://surl.li/kswuw> (дата звернення 27.08.2023).

References

1. Apocalypse. The beginning. Retrieved August 17, 2023, from: <https://apocalypse.photo/uk/>.
2. Yasinskiy, M. R. (2018). *Vidtvorennia kvartaliv zhytlovoi zabudovy tsentralnyh chastyn malyh istorychnykh mist*. (Avtoref. Dys. Kand. Architecture). National University “Lviv Polytechnic”, Lviv [in Ukrainian].
3. Osychenko, G. O. (2021). *Rekonstrukcia istorychnykh mist: kompozytsiynu uspekt* (Monography by D Arch). : O. M. Beketov National University of Urban Economy, Kharkiv [in Ukrainian].
4. 6. de la Flize, D. P. (1854). *Medical-topographical description of the state property of the Kyiv district*. Kyiv: The Imperial Moscow Medical and Surgical Academy [in Russian and in French].
5. Bolotova, G. V., Vislobokov, K. A., Girich, I. B., Girich, T. Y., Gistsova, L. Z., Grabova, N. S., Gurzhiy, O. I., Zotikov, O. L., Naydenko, P. P., Polegaylov, O. G., Sas, P. M. & Yakushkin, G. R. (1989). *Opysy Kyivs'koho namisnytstva 70-80 rokiv XVIII stolittia*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Spysku istorychnykh naselenykh mist' Ukrayiny : the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine since 26 July 2001 year. № 878. Verkhovha Rada Ukrayiny. Document 878-2001-p, current edition — Eavailable since 26.07.2001.

7. Europe in the XIX. Century. Retrieved August 27, 2023, from: <http://surl.li/kafef> [in English].
8. Ivashko, Y. (2003) *Dereviane tsercovne zodchestvo Kyivshchyny*. Kyiv: Нопак [in Ukrainian].
9. Buhay, A. S. (2011). *Zmijivi Valy: the collection of research heritage materials*. Kyiv: Personal [in Ukrainian].
10. Samoilovych, V.P. (1972) *Ukrains'ke narodne zhytlo (kin. XIX – poch. XX)*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
11. Khoromy iz solomy. Retrieved August 27, 2023, from: <http://surl.li/kswuw>

Подано до редакції 12.09.2024